

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Rénszarvasbéklyók a szibériai népeknél

SZABÓ Mátyás a skandináv lótarítás eszközeit ismertetve szól az ún. norvég típusú patakorongról, amely tk. villaformájú faeszköz. A 'béklyót' egy pecek segítségével erősítik a patához. A 'béklyó' fényképét Jämtlandból mutatja be (*L. kép*) hozzátéve, hogy Norvégiában elterjedtebb a használata. Hivatkozik SZABÓ Mátyás arra is, hogy megvannak a nyomai a réntartásban, s idézi MARTIN F. R. és KODOLÁNYI János osztyák adatait, majd azt írja, hogy „több ázsiai réntartó néptől ismert a mozgásgátló, de a szövegekből nem derül ki, hogy milyen típusról van szó”.¹

Szibéria néprajzi irodalmában több részletes, a formát pontosan érzékeltető leírás és rajz található erről az eszközzől.

DONNER K. a jenyiszej-osztyákok néprajzáról írt munkájában azt mondja, hogy az ilyen béklyót (*mojtę*) a rénszarvas első lábára teszik, hogy kóborlását megakadályozzák. A béklyó készítéséhez lucfenyőt, nyírfát használnak. Megbéklyózzák az állatokat télen is, amikor a sátor közelében a hóba vájt alvóhelyükön tartózkodnak. A béklyó két jenyiszej-osztyák típusát DONNER K. nyomán képen is bemutatom (*A., B. kép*).²

A jenyiszej-osztyák rénbéklyóhoz hasonló eszközt ír le LEHTISALO T. a Középső-Ob menti jurák-szamojédektől, elmondva, hogy nyáron ezzel a eszizmahúzó-forma eszközzel akadályozzák az állatokat az elkóborlásban, amikor a szabadban legelnek. Az eszköz jurák-szamojéd neve *t i p a*. VAJNSTEJN S. J. (Moszkva) levélbeli közlése szerint *tobole* néven ismert. A jenyiszej-szamojédeknél (enyec) *bakan* a neve.

Szemléletesen ír le LEHTISALO T. más mozgásgátló eszközöket is. A *rähitta* majdnem a földig érő deszka, amelyet a rénszarvas nyakába kötnek. A *lönkissca* a rén nyakába kötött dorong, amelyet az állat a földön húz. A *lönkalli* vagy *tärhikka* villa formájú fa, amelyet ágaival lefelé kötnek a rénszarvas nyakába.³

A eszizmahúzó formájú rénbéklyó előfordul a Tajmir félszigeten nomadizáló tavgi-szamojédeknél vagy nganaszánoknál. POPOV A. A. szerint *sata* vagy *vaka* néven ismeretes (*C. kép*) és az elkóborló rén lábára teszik.⁴

Ez az eszköz ismeretes a Szaján hegységben lakó (vagy helyesebben lakott) kamaszin-szamojédeknél is. Pontosabban ugyan nem tudjuk, hogy mi az a *kyžen*, amelyet JOKI A. J. így ír körül DONNER K. szótári gyűjtése nyomán: 'mit einem Holzklotz versehener Riemen (wird zum Zumsammenbinden der Pferdefüsse verwendet)'. A szó török jövevényszó, megfelelői 'die Fussfessel der Pferde (ein Riemen, mit dem man die beiden Vorderfüsse des Pferdes mit einem Hinterfusse zusammenbindet)' jelentésben megvannak a szajáni, altáji s más török nyelvekben.⁵ Egy másik kamaszin-szamojéd szónak (*tayan*) a jelentése 'Holzstück um den Fuss Renntieres, um das Weglaufen des Tieres zu verhindern', amelynek a megfelelői szintén megvannak 'Hufeisen' jelentésben az altáji, szajáni és más török nyelvekben.⁶ A kamaszin-szamojéd *tayan* megfelel az itt ismertetett rénbéklyónak. JOKI A. J. hivatkozik is arra, hogy hasonló eszközzől van szó, mint amelyet DONNER K. közölt a jenyiszej-osztyákoktól.

¹ SZABÓ Mátyás: *Az északi (Skandináv) lótarítás áttekintése*. Ethnographia, LXXVIII. Budapest 1967. 116—117.

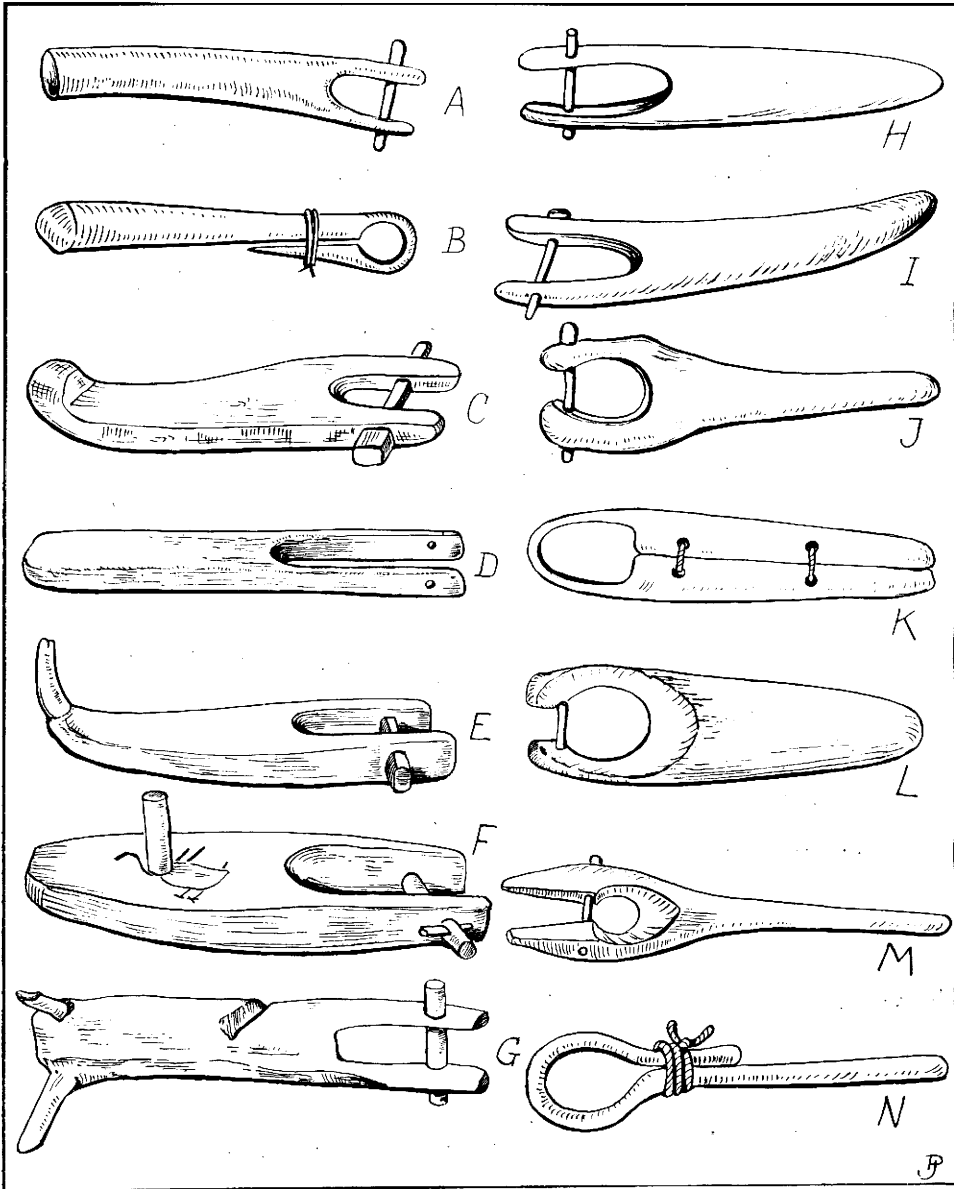
² DONNER K.: *Ethnological Notes about the Yenisey-Ostyak in the Turukhansk Region*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, LXVI. Helsinki 1933. 66—67.

³ LEHTISALO T.: *Beiträge zur Kenntnis der Rentierzucht bei den Jurak-Samojeden*. Oslo 1932. 46, 106, 107.

⁴ POPOV A. A.: *Nganasani, I. Material'naja kultura*. Moszkva—Leningrad, 1948. 56.

⁵ JOKI A. J.: *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 103. k. Helsinki 1952. 184.

⁶ JOKI A. J.: *i. m.* 303—304. — A béklyót jelentő mindkét szót már közli DONNER K. és JOKI A. J. kamaszin-szamojéd szótára (*Kaŕi Donner's kamassinisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik*. Bearbeitet und Herausgegeben von A. J. JOKI. Helsinki 1944. 30, 67.

Rénszarvas- és lóbéklyók. *A.*, *B.*: Jenyiszzej-osztyák rénszarvasbéklyók. DONNER K. után. — *C.*: Tavgi-szamojéd rénszarvasbéklyó. POPOV A. A. után. — *D.*, *E.*, *F.*: Osztyák rénszarvasbéklyók. KODOLÁNYI János után. — *G.*: Osztyák rénszarvasbéklyó. MARTIN F. R. után. — *H.*: Dolgán rénszarvasbéklyó. POPOV A. A. után. — *I.*: Jakut rénszarvasbéklyó. MIDDENDORF A. TH. után. — *J.*: Észt lóbéklyó, Noarootsi szigete. MANINEN I. után. — *K.*: Svéd lóbéklyó, Råg szigete, Észtország. SÖDERBECK P. után. — *L.*: Svéd lóbéklyó, Jämtland, Svédország. SZABÓ Mátyás után. — *M.*: Jakut lóbéklyó. MAAK R. után. — *N.*: Magyar lóbéklyó. Monor, Pest m. BORZSÁK Endre után.

Figyelmet érdemelnek azok a formák, amelyeket JANKÓ János gyűjtéséből KODOLÁNYI János mutat be. Ezek egyszerű, gyakran méteres esziahúzó formájúak (D. kép), s vannak közöttük kampós végűek is (E. kép). A kampó arra való, ha a rén elkóborol az erdőben, a kampó az utat kikaparja és így könnyen az állat nyomára akadnak. Az osztyák béklyók (*juz*) fenyőfából készülnek, kb. 50 cm hosszúak, de vannak közöttük egy méternél hosszabbak is. Az egyik osztyák rénbéklyón az előbbi kampót cövek helyettesíti s madáralakot véstek be a béklyó lapos felületébe (F. kép),⁷ ami nyilvánvalóan tulajdonjegy (család- vagy nemzetségjegy). Az a tény, hogy egy ilyen eszközbe tulajdonjegyet véstek be arra utal, hogy igen gyakori a villa formájú béklyó az osztyák réntenyésztők között. Valamely tárgyat tulajdonjeggyel ellátni csak akkor van értelme, ha azt könnyen elcserélhetik, elvesztheti az állat vagy ellophatják és a sok hasonló között nehéz felismerni.

A kampós végű osztyák rénbéklyónak felel meg a már említett kampós tavgi-szamojéd béklyó (C. kép). Mindkettőnek prototípusa a jugani osztyák rénbéklyója (G. kép). Ez a béklyó 40–42 cm hosszú s kampóit a fa meghagyott természetes ágai alkotják.⁸

Porov A. A. egyik értékes tanulmányában részletesen ír arról, hogy a dolgozók miképpen akadályozzák meg a rénszarvasok elkóborlását. A dolgozóknál sok veszélyes okoznak az elkóborló rénszarvasok. Az állatok fékentartására különböző koloncokat és béklyókat használnak. Így az állat nyakára vesszőgyűrűt kötnek s ahhoz egy villa formájú koloncot erősítenek vagy pedig egy hosszú botot, amelynek a vége bunkós, hogy megtartsa a kolonc formában elhelyezett keresztfát. Szükség esetén a mi kutyakoloncainkhoz hasonló koloncot is kötnek az állat nyakába. Az ilyen kolonc veri a rénszarvas térdeit és akadályozza a futásban. A csordából állandóan kiválni igyekvő vadabb állatok első lábára az itt ismertetett béklyót (H. kép) teszik, a hátsó lábát pedig a térdizület felett kötéllel erősen elkötik. A csordától elszakadó állatok nyakára saját készítésű bádoggal is kötnek, hogy könnyebben megtalálják őket. Az elkóborló természetű nőstények borját fához (ha van ilyen a tundrán) kötik, hogy az anyaállatot ezzel is visszatartsák. A

fák kergét a kötél megkötése helyén körül lehántják, hogy a kötél szabadon csuszasson rajta, s a rénborjú a kötélbe bele ne gabalyodjon. Így azonban csak ősszel járnak el, amikor a szunyogok már elpusztultak.⁹

Ismerik a béklyótípust a jakutok. A béklyó neve *adacha* (M. kép) és az elkóborló lovak lábára teszik. Ennek hiányában a ló fejét valamelyik első lábához kötik vagy valamelyik két szélső lábát kötik össze. A lovakat ritkán, főleg nyáron őrzik, ha a lovak a szunyogok ellen gyűjtött tűz, füst körül gyűlnek össze.¹⁰ Használják a béklyót a jakutok rénszarvasokra is. A rénszarvas valamelyik első lábára helyezett ilyen béklyó elég hosszú ahhoz, hogy az állat hátsó lábával rálépjen, s ezzel a mozgásban akadályozza (I. kép). Az eszköz jakut neve MIDDENDORF A. Th. szerint *memä*. A mozgás gátlására az állat nyakába dorongot is függesztenek.¹¹ VAJNŠTEJN S. J. közlése szerint a tuvin-todzsáknál és a tofalároknál (Karagasz) ugyanazt a nyírfából hajlított rénbéklyót (*tachan*) használják, mint amelyik a jenyiszej-osztályoknál is előfordul (B. kép). Ez a béklyó *üdenzi*, *üzengi*, néven ismert a baskiroknál (TAGAN: Ethn. 1937. 284.)

Az eszköz szibériai elterjedéséről és használatáról több adat nem áll a rendelkezésemre. Mindenesetre azonban feltételezhető, hogy ezek a rénbéklyók nem tarthatók a szibériai réntartás ősi, eredeti eszközei közé. A rénszarvas-csordáknál a tundra övezetben a fahiány következtében nemigen lehet kellő számban ilyen rénbéklyókat készíteni. A jakutok lóra is alkalmazzák ezt az eszközt s a kamaszin-szamojéd nyelvben az eszköz elnevezése török eredetű. Ebből arra következtetnek, hogy a rénbéklyó a szibériai népeknél olyan eszköz, amely eredetileg a lótenyésztő kultúrához tartozott (l. baskír formát), éppenúgy, mint a rén nyergelésének és fejésének a szokása. Természetesen a már átvett rénbéklyót a lovaskultúrák közbeiktatása nélkül közvetíthették egymás között a szibériai népek.

Az itt ismertetett béklyókról SZABÓ Mátyás azt írja, hogy „Skandinávián kívüli párhuzamok a tárgy előfordulására egyelőre ismeretlenek” (117. l.). Ez a típusú béklyó ismeretes az észtekénél. MANNINEN I. mutatja be a béklyót Noarootsi szigetéről (J. kép). A béklyó elég hosszú ahhoz, hogy futás közben a ló rálépjön és a mozgásban

⁷ KODOLÁNYI János: *Az obi-ujor népek állattartása a XIX. században*. Néprajzi Értesítő, XLVII. Budapest 1965. 73.

⁸ MARTIN F. R.: *Sibirica. Ein Beitrag zur Kenntnis der Vorgeschichte und Kultur sibirischer Völker*. Stockholm 1897. Tafel 17, 7.

⁹ POPOV A. A.: *Olenevodstvo u dolgan*. Sovetskaja Etnografija, 1935. 4–5. sz. 186.

¹⁰ MAAK R.: *Viljujskij okrug Jakutskoj oblasti, III*. St. Peterburg 1887. 152. VIII. tábla, 19. kép.

¹¹ MIDDENDORF A. Th. v.: *Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens, IV. 2*. St. Peterburg 1875. 1272.

akadályozza. Noarootsi szigete vegyes lakosságú (észti, svéd). A tartui észti Néprajzi Múzeum Osmussaar szigetéről még három hasonló példányt őriz (A 439 : 158. 230. 292). Osmussaar szigete az északnyugati svéd partoktól eléggé távol fekszik s MANNINEN I. észti néprajzi kézikönyve szerint a harmincas évek elején kb. 100 svéd lakosa volt.¹² Az észtsországi Råg (Pakrisaared) sziget svéd lakosságától ismertette ezt a béklyót SÖDERBECK P. is (K. kép). Ott szintén a ló lábára tették, hogy a mozgásban akadályozzák.¹³ Lényegében az itt ismertetett béklyók sorába

tartozik a monori *tögyjakaloda* (N. kép) is.¹⁴

Az eszköz skandináv-balti elterjedése további vizsgálatot érdemel. Egyelőre — a geográfiai elterjedés nyomán — csak az látszik valószínűnek, hogy az észtekenél svéd telepések honosították meg. Feltételezhető, hogy további kutatással ki lehet tölteni a skandináv-balti és a szibériai elterjedés közötti hézagot is.

A magyar forma variánsainak és elterjedésének további kutatása is tanulságokkal járna.

GUNDA BÉLA

Adatok a felsőörségi magyarok népi méhészkedéséhez

A most Ausztriához tartozó felsőöri magyar népsziget, összeszűkült maradványa a XII. század előtt magyarokkal, vagy velük rokon népfajjal betelepített nagyobb területnek.¹ A honfoglalás idején a magyarságot minden oldalon természetes határok védték, kivéve a nyugati részt, ahova éppen ezért öröket telepítettek.² E védelmi rendszer kiépítése előtt már a rómaiaknak is voltak itt telepei. Később az avarok, illetve azok fennhatósága alá tartozó szlávok telepedtek meg ezen a vidéken, majd amikor az avarokat leverték a frankok, ők uralkodtak a szlávok fölött.³ Utóbbiak a XII. sz. végéig már teljesen eltűntek Burgenland déli részéről. A korábbi szörvány-németek után a XII. században újabb német telepések érkeztek.

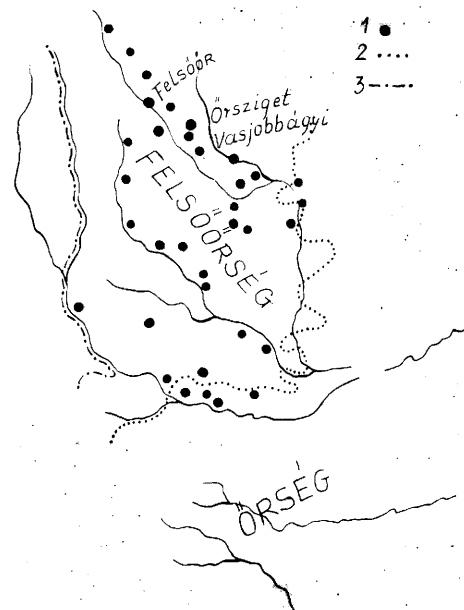
Jelenleg a felsőöri magyarság már csak *Felsőőr* (Oberwart), *Alsóőr* (Untertwart), *Vasjobbágyi* (Jabing) és *Órsziget* (Siget ind er Wart) községeket lakja. Részben még őrzik nyelvüket és népi hagyományukat, — de az őket körülvevő németiségbe való beolvadásuk fokozott ütemben folyik, főleg *Vasjobbágyiban*.

A rendelkezésre álló adatok szerint a magyarság száma:⁴

	1910.	1920.	1934.	1939. év
<i>Felsőőrött</i>	3039	3138	2234	1482
<i>Alsóőrött</i>	1393	1230	988	nem ism.
<i>Órszigeten</i>	317	271	253	nem ism.
<i>Vasjobbágyiban</i>	133	105	44	11

Méhészek

Korábban e községekben úgyszólván kizárólag földművesek foglalkoztak mé-

1. kép. Felsőörsegi magyar népsziget. (Kovács nyomán.)⁵ .... Új országhatár. - - - - Régi országhatár. ● A XIII. sz. előtti településű őrfalvak.

hészettel, de mióta a fapaptárak elterjedtek, az iparosok körében is tért hódított, főleg az asztalosok és ácsok között, akik maguk el tudják készíteni a méhlikásokat. Ezek az iparosok és más segédmunkások miután mostanában jobbára ide-

¹² MANNINEN I.: *Die Sachkultur Estlands, II. k.* Tartu 1933. 162. 172. 4. kép. — Az észti Néprajzi Múzeum idevonatkozó anyagáról értékes felvilágosítást kaptam PETERSON A. (Tartu) igazgatótól.

¹³ SÖDERBECK P.: *Rågöborna*. Stockholm 1940. 149.

¹⁴ BORZSÁK Endre: *A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi felében*. Népr. Ért. XXVIII. 1936. 49.

¹ Kovács Márton: *A felsőöri magyar népsziget*. Bp. 1942. (Település- és népiségtörténeti értekezések 6. sz.) 18.

² Uo. 15.

³ Uo. 11.

⁴ Uo. 77.

⁵ Uo. 119.